

LIPCSEY ILDIKÓ

Két évszázad román történelme Pătrășcanu műveiben

A kiváló képességű román kommunista politikus és író, Lucrețiu Pătrășcanu (1900—1954) művei ismét hozzáférhetőek az olvasók számára. Az 1969-ben megjelent *Egy évszázad társadalmi megmozdulásai 1821—1907*¹ című monográfiáját követte a többi újrakiadása: *Három diktatúra alatt*,² *Árاملatok és irányzatok a román filozófiában*,³ kivéve a *Románia alapproblémái*⁴ című könyvét. Pătrășcanu a forradalmi munkásmozgalom és kora hazai tudományos életének kiemelkedő alakja. Vibráló szelleme a társadalomtudományok minden területét bejárta. Számontartják mint történészt, közgazdászt, szociológust és jogászt. Nagy feladatra vállalkozott, és nagy feladatot teljesített, amikor műveiben Románia politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi élete kiemelkedő eseményeinek tudományos igényű marxista elemzésére határozta el magát. Olykor merésznek tűnő állításait is történetileg alaposan dokumentálja, s a román történelem a XVIII. századtól 1944-ig tartó korszakának alapvető eseményei értékelésében igen szuggesztíven fejt ki állásfoglalását. A történeti fejlődésről kialakított koncepciójának néhány gondolati eleme ma már vitatható — például amit a román kapitalizmus kialakulásával és az 1821-es felkeléssel kapcsolatban a részletekben állít —, számos kérdésben azonban nemcsak kora polgári történetíróitól, hanem igényes történetiszemlélete miatt az egész román történetírásból kiválik.

Pătrășcanu 1900 november 4-én született a moldvai Bákóban (Bacău), értelmiségi családból. Apja — történelemtanár és szatirikus regényíró egyszemélyben — a Viața Românească című folyóirat köré csoportosuló írók közé tartozott, korábban a szocialista eszmék híve volt. A család haladó szelleme s olvasmányai: az orosz klasszikusok, Csernisevszkij munkája, és a narodnyikok tevékenysége keltették fel érdeklődését a századforduló román népiesei, az ún. sãmănătoristák iránt. Szocialista eszmék terjesztéséért fiatalon kizárták az ország összes iskolájából. Magával a szocialista mozgalommal is korán megismerkedett. 1919 eleje óta rendszeres kapcsolatban állt a Szociáldemokrata Párttal, majd egyetemi hallgató korában annak balszárnyához csatlakozott, amelyik azután a kommunista párt megalakításáért folytatott agitációs és a szervezeti harcot irányította.

1921-ben Pătrășcanu részt vesz a kommunista párt megalakulását előkészítő munkálatokban, majd a Központi Bizottság plenáris ülésein a párt feladatait, tevékenységét tisztázó vitákban is. Amikor még ugyanebben az évben letartóztatják a párt vezetőit, a *Tineretul* (ifjúság) című lap lesz a párt legális fóruma, amelynek ő az egyik szerkesztője. Munkatársai ezen kívül a *Deșteptarea* (Ébredés) és a *Socializmul* című lapoknak is, amelyek a marxizmus klasszikusainak népszerűsítésében jelentős szerepet játszottak. 1922 novemberében résztvett a Komintern IV. kongresszusán, és szemtől-szembe láthatta Lenint. Jogi tanulmányait Németországban fejezi be — Lipsében közgazdasági doktori címet szerez — ahová azért is megy, hogy az ottani munkásmozgalommal

¹ Un veac de frământări sociale 1821—1907. 1. kiad. București 1945. 2. kiad. 1947. 3. kiad. 1969.

² Sub trei dictaturi. 1. kiad. București 1944, 2. kiad. 1944, 3—4. kiad. 1945, 5. kiad. 1970.

³ Curente și tendințe în filozofia românească. 1. kiad. București 1945. 2. kiad. 1970.

⁴ Problemele de bază ale României. 1, 2. kiad. București 1944, 3. kiad. 1946.

közelebről is megismerkedjék. Hazatérve résztvesz a kommunista párt II., IV. és V. kongresszusának előkészítésében. Ebben az időben munkatársi és elvtársi kapcsolat alakult ki közte, és magyar kommunisták: Köblös Elek, Főris István, Tihanyi Erzsébet, Aradi Viktor, Fuchs Simon és Simó Géza között. Mint a Vörös Segély jogvédő irodájának vezetője, jogászai minőségében a letartóztatott kommunisták állandó védője. Így 1929-ben az Egységes Szakszervezetek temesvári kongresszusának vezetőit, majd a kolozsvári kommunistákat, 1930-ban az aradi kommunistákat. 1936-ban Ana Paukert és Alexandru Drăghicuit védi. Első, 1924-es letartóztatását követi a többi. Az 1932-es választások után ismét bebörtönzik, 1933-ban húsz évre ítélik el, s csak a közvélemény nyomására engedik szabadon, de megjárja Brassó, Csikszereda, Tîrgu Jiu, valamint Jilava börtöneit és internálótáborait is.

A gazdasági válság idején Romániában is, mint a világ többi részén fellendült a forradalmi mozgalom, s amikor a választási terror ellenére, a válság mélypontján, a Iorga-kormány idején a Munkás-Péraszt Blokk öt képviselője bekerült a parlamentbe, közöttük van mint első kommunista képviselő, Lucrețiu Pătrășcanu is. „Egy olyan irányzat nevében vagyunk itt, amelynek gyökerei a legszélesebb néptömegekhez kapcsolódnak” — jelentette ki parlamenti bemutatkozása alkalmával. 1933—1934-ben résztvesz a Komintern Végrehajtó Bizottságának munkájában is. 1933 után pedig a népfrontpolitika feladatainak megfelelően egyik élharcosa a társadalom minden rétegét magába foglaló antifasiszta mozgalomnak. Mint publicista a *Reporter*, a *Viața Nouă* (Új Élet) és a *Manifest* című lapokban kapnak helyet fasizmusellenes cikkei. A lap 1935. június 28-i és november 30-i számában a fasiszta veszélyről és a román fasizmusról írott tanulmánya, annak egyik legkorábbi, egyben legalaposabb elemzését adja.

1943-ban a párt Pătrășcanut, a párt szabadon levő vezetőségi tagját bizza meg azzal a feladattal, hogy felvegye a kapcsolatot a többi párt képviselőjével, és a király környezetével Antonescu rendszerének megdöntése és a háborúból való kilépés előkészítése érdekében. Neki tulajdonítható mind a találkozó megszervezése, mind az, hogy a hagyományos nagy pártok, a nagypolgári Liberális Párt, a Maniu-féle kispolgári Nemzeti Parasztpárt és a Szociáldemokrata Párt is elfogadta a kommunisták németellenes nemzeti egységprogramját, és 1944 június 20-án közösen megalakítják a Nemzeti Demokratikus Blokkot. Ő fogalmazta meg Mihály király kiáltványát, amely 1944 augusztus 23-án este hírül adta a világnak, hogy Románia kilép a szovjetellenes háborúból, és minden erejével a hitleristák ellen fordul. Személyesen vett részt a moszkvai fegyverszüneti tárgyaláson, később tagja a békedelegációnak is.

Pătrășcanu oroszlanrészt vállalt abban a munkában, amelynek célja az ország helyreállítása és a demokratikus átalakulás megszervezése volt az 1944-es fordulatot követő időszakban. Kezdetől fogva harcolt azért, hogy a Demokratikus Pártok Blokkja vegye át a hatalmat. Az 1945—1947-es évek folyamán mint igazságügyi miniszter több olyan fontos törvény megalkotója, amelyet az államgépezet megtisztítása, és 1946 februárjában a háborús bűnösökkel való leszámolás érdekében hoztak. 1947 szeptemberében kidolgozza a népi törvényhozást.

1945-ben a Központi Bizottság, 1946-ban a Politikai Bizottság választja be tagjai közé, s a belpolitikai élet különböző területén a párt fontos feladatokkal bizza meg. 1946-ban a választások idején négy napos erdélyi útján — amellet, hogy azt a nemzetközi reakció leleplezésére is felhasználja — arra szólít fel, — „mert először román vagyok, s utána kommunista” —, hogy a román politika az eddiginél is nagyobb súlyt helyezzen a nemzeti jelleg kiemelésére. Gheorghiu-Dej már az 1945-ös országos pártkonferencián felemelte szavát a „pártban uralkodó sovinszta irányzatokkal szemben”,⁵ és bírálta Pătrășcanunak azt az állítását, hogy „1918 Erdély minden lakosának a haladás útjait nyitotta meg”, de nem hangsúlyozta ki „a történeti pártok felelőségét a sovinszta gyűlölet uszításában és az erdélyi magyar lakosság elnyomásában”.

⁵ Ld. A RKP álláspontja a sovinszta és revíziós álláspontokkal kapcsolatban. — *Gh. Gheorghiu-Dej: Válogatott cikkek és beszédek*. Bp. 1951. 56.

1948 januárjában öt nevezik ki a Román Gazdasági Intézet elnökévé, amelynek az a feladata, hogy munkájával elősegítse a román gazdaság új alapokra helyezését. Február elején még ő terjeszti be az új polgári perrendtartási javaslatot, és Petru Groza miniszterelnök oldalán részt vesz a román pártküldöttség magyarországi látogatásán, majd a román—magyar barátsági szerződés ratifikálásán Bukarestben, de a februári pártkongresszuson már nem választják be a Központi Bizottságba, és miniszteri tisztségéből is leváltják. 1948 április 28-án letartóztatják és pert indítanak ellene. A Tájékoztatói Iroda 1949 decemberi tanácskozásán mint angol—amerikai kémeket említik. 1954 március 18-án ismét bíróság elé állítják, a per — a vizsgálattal ezúttal az újonnan kinevezett belügyminisztert, Alexandru Drăghicit bízzák meg — április 6—13. között folyt le. A vádak: hazaárulás, bűntény a béke ellen, kémkedés, a szovjetellenes háború támogatása, a demokratikus rend megdöntésére irányuló törekvés, nacionalizmus. A Román Kommunisták Pártja 1968. április 22—25. között tartott központi bizottsági ülése — amely elismeri Gheorghiu-Dej politikai érdemeit, de a törvénysértésekkel és a koncepciók perekkkel kapcsolatban kimondja, hogy felelősség terheli őt és az akkori pártvezetőséget — post mortem rehabilitálta a romániai forradalmi munkásmozgalomban kiemelkedő helyet elfoglaló Lucerețiu Pătrășcanu.

Művei egy kiváló képességű, önállóan gondolkodó emberről tanúskodnak. Megfeszített erővel végzett pártmunka és rendkívül aktív publicisztikai tevékenység mellett írta fő műveit — mintegy tíz év terméke —, amelyek megjelenésük óta több kiadást is megértek, bizonyítva nemcsak a szakemberek, hanem a közvélemény érdeklődését is.

Az *Árnylatok és irányzatok a román filozófiában* című művéből kiderül, hogy sohasem a tiszta filozófia, hanem a politikai ideológia érdekelte Pătrășcanu. A filozófia társadalmi szerepének tükrében vizsgálja meg és elemzi különféle gondolkodók, így a XX. századi Rădulescu-Motru, Lucian Alaga, a XIX. században jelentős Titu Maiorescu stb. tevékenységét, annak alapján, hogy hogyan reagáltak, milyen megoldást ajánlottak koruk bonyolult társadalmi viszonyai között, annak kérdéseire, s külön foglalkozik a Vaszgárda ideológiájával is.

Pătrășcanu *Románia alapproblémái* című műve máig is igen jelentős munka, amelyben a román burzsoázis antiszociális, végző fokon nemzetellenes magatartását és annak okait elemezve polgári nacionalizmussal leplezi a román imperializmus képviselőit, akik — más burzsoáziához hasonlóan — az európai civilizáció védőinek szerepében tetszelegtek. Adatok, statisztikák seregével jellemzi gazdasági érdekeiket, gazdasági és politikai kötődésüket, militarizálási törekvéseiket és szovjetellenes politikájuk indítékait.

Az 1942-ben befejezett *Egy évszázad társadalmi megmozdulásai 1821—1907* című munkája — amely része lett volna az 1933-ban tervezett kollektív kapitalizmustörténeti nagy szintézisnek — az első olyan mű, amely marxista alapon, a gazdasági fejlődés s a társadalmi és nemzeti harc oldaláról — az utóbbinak mindig nagy jelentőséget tulajdonítva —, azok történelemformáló erejét kiemelve elemzi az 1821-es népmozgalmat, az 1848-as forradalmat és az 1907-es nagy parasztfelkelést. A munka fő célja az, hogy bemutassa a forradalmi munkáspárt történetiségét, a liberális és konzervatív polgári történettudománnyal, valamint a számos sajátosságot felmutató román szociáldemokrata történetfelfogással egyaránt vitatkozva kimutassa a kapitalista fejlődés elaptendenciáinak érvényesülését Románia története utolsó másfél évszázadában. A sajátosságok helyett az alapvető azonosságokra helyezi a hangsúlyt. „Bár a romániai viszonyok fejlődése egy sor sajátos vonást mutat fel, az első állami forma megalakulásától napjainkig, fő vonalaiban nem mutat semmi különbséget a más népek fejlődésétől.”⁶

Ami a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időpontját illeti, az a mai napig vita tárgyát képezi a román történészek között. Pătrășcanu vitázik a szociáldemokrata Ghereával,⁷ aki szerint a XIX. század Romániát a termelés és társadalmi viszonyok középkori szintjén találta.

⁶ Id. Un veac de frământări sociale... 7.

⁷ Ștefan Zeletin (1882—1934) determinista szociológus, közgazdász, filozófus, a liberális burzsoázia érdekeit képviseli műveiben.

Elhatárolja magát a liberális Zeletintől⁸ is, aki bár a *Román burzsoázia* című könyvében alapvető azonosságot lát a romániai és a nyugat-európai gazdasági-társadalmi viszonyok között, tekintve, hogy a külföldi tőke beáramlása és tevékenysége előtt a román fejedelemségekben nem állt semmiféle akadály, de a XIX. század első negyedét ő is középkori állapotokkal jellemzi. Pătrășcanu vitába száll Iorgával is, aki hosszú történelmi pályafutása alatt mindvégig ragaszkodott ahhoz a tételhez, hogy a feudalizmus kimaradt a román fejlődésből. Iorga és a polgári történetírás abból indult ki, a nyugati feudalizmus egy sor eleme (mindenekelőtt az ún. hűbéri lánc) hiányzik a fejedelemségekben, ugyanakkor figyelmen kívül hagyták a feudális rendszer jellegzetes gazdasági struktúrájának meglétét. Pătrășcanu szerint a román feudalizmus és a kapitalizmus között a XVIII. század közepe a határ. Egy későbbi munkájában az utolsó szakaszát nevezte ő el *jobbágyságnak* — ez az 1749—1864-ig tartó korszakot foglalja magába —, ami nála egy *előkapitalista* gazdasági-társadalmi formát jelent, amelyben a naturálgazdálkodást felváltja a cseregazdálkodás, s mint a többi európai országban, megjelennek „azok az erők és intézmények, amelyek a kapitalizmust készítik elő”. Véleménye szerint a „*jobbági rendszer*”, amelynek fejlődése a XVIII. század közepétől a kedvező gabonakonjunktúra következtében felgyorsul, a robot rendkívüli megnövekedését eredményezi. Bár annak mennyiségét az 1830-as Szervezeti Szabályzat Moldvában 12, Munténiában 6 napban határozta meg, a valóságban azonban 40—60 napra is felment. Miként a többi európai országban — mutat rá a szerző Marxra és Kautskyra hivatkozva — az ekkor felgyülemelő kereskedelmi tőke később igen fontos szerepet játszik az ipari tőke kialakulásában.

A román történetírásban hosszú ideig elfogadott volt az a tétel, hogy a kapitalizmus fejlődése az 1829. évi drinápolyi békekötés után kezdődött. Pătrășcanu elismeri, hogy a török monopólium alól felszabadulva a nyugatra irányuló kereskedelem rohamos fejlődésnek indult, s ez jelentős változást hozott a belső piaci forgalom fellendítése révén az egész gazdasági életben. Nem tulajdonít azonban olyan nagy jelentőséget ennek, mint Zeletin vagy Gherea, akik az 1821-es népmozgalmak helyett a békeszerződésben keresték a régi rendszer felbomlásának, „a társadalmi élet európaosodásának” kezdetét. Pătrășcanu; mint marxista, mindenkor a termelőerők fejlődését teszi meg a gazdasági-társadalmi fejlődés alapjává, a nemzetközi szerződést csupán járulékos tényezőnek tekinti. Annak a megállapítása, hogy bár a nagy kereskedelmi utak keresztül-kasul átszelték a fejedelemségeket, önálló román kereskedelemről mégsem lehet beszélni ebben az esetben — ennek nem egy, azóta megjelent tanulmány ellentmond —, vitára számíthat a történészek körében.

Pătrășcanu nagy fontosságot tulajdonít a gazdasági fellendülést követő társadalmi változásoknak. Nemcsak a külföldi irányuló kereskedelem nőtt meg, hanem terebélyesedik a belső piac is, új vásárhelyek, új városok jönnek létre, egy új, másféle foglalkozást űző lakossággal. Ez a réteg — kézművesek, az egyre nagyobb számú adófizető mester, kereskedő és a kisbójár — lesz a társadalmi elégedetlenség mozgatója, s ahogy a szerző mondja, az eljövendő, 1821-es és 1848-as forradalmak vezetője. Ez a réteg — folytatja Pătrășcanu — képviseli a kapitalizmust a fejedelemségekben. Ezek legnagyobb részét a románok közül kerültek ki, s ő is hangsúlyozza, hogy a kapitalizmus nem idegen a románoktól. Csak „a náci ideológia hatására alakult ki az a gazdaság szemlélet, — mondja —, hogy a zsidók hozták létre a kapitalizmust. . . A gyárosok között volt ugyan néhány idegen ebben az időben: német, olasz, görög, de zsidó a legkevesebb.”⁹ A korai időszakban csak kiskereskedelemmel foglalkoztak, s „nem voltak gazdagok ahhoz, hogy a nagy román pénzügyi forgalom lebonyolításában résztvehettek volna” — fejezi be a gondolatot Pătrășcanu. „A zsidóságnak, más idegen tőke mellett később lesz jelentősége Románia gazdasági életében, de

⁸ Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855—1920) szociológus, irodalomkritikus, a marxista esztétika megteremtője, az első szocialista munkáskör megalapítója, a romániai szociáldemokrata mozgalom egyik vezetője. Az új jobbágyság „Neoiobăgia” című műve szerint a polgári demokratikus forradalom vezetője a XX. században is a polgárság lesz.

⁹ Ld. Un veac de frământări sociale... 113—114.

nem azért, mert ők képviselik „a kapitalista szellemet”, ahogyan ezt Sombart állítja, és az ő hazai követői ismételtetik, vagy mert ők a „román kapitalizmus nemzői”, hanem, mert a hazai elemre épülő kapitalizmus teremt számukra is érvényesülési lehetőséget. A fanarióta korszakban felhalmozott kereskedelmi és uzoratóke lehetővé tette a manufaktúrák létesítését, ahol a bérmunka megjelenése igazi kapitalista nagyüzemről tesz tanúságot — mondja a szerző —, bár azt is hozzáteszi, hogy a manufaktúrák munkásai között a robotban dolgozó jobbágyok voltak szépszámmal, de ennek az ellentmondásnak a problémájával már nem foglalkozik.

Pătrășcanu szerint — megegyezve Bălceseu, és szemben Iorga parasztfelkelést bizonyító véleményével — a polgári demokratikus forradalmak sorát a román földön az 1821-es események indították el. „Abban a pillanatban, amikor a burzsoázia forradalmi erőként lépett a történelem színpadára, mozgósítani tudott a feudalizmus ellen minden városi és falusi népi erőt. Ezek az erők győzték le a régi rendszert, ahol a polgári-demokratikus forradalom le is zárult, s ezek az erők nyitották meg a történelem újkorát, de nem a saját maguk, hanem a burzsoázia számára.¹⁰ „Pătrășcanu amellett, hogy világosan látja: ez a burzsoázia nem tudta, illetve nem akarta a forradalmi erőket a társadalmi-gazdasági viszonyok megváltoztatására vezetni — mivel érdekében ekkor nem a jobbágyrendszer felszámolása, hanem bizonyos pozíciók megszerzése volt —, egyúttal kiemeli Tudor Vladimirescunak, a felkelés vezetőjének személyes felelősségét is a felkelés bukásában, mivel ingadozó magatartása miatt elvesztette a tömegek bizalmát, de nem veszi észre, hogy még nem értek meg egy polgári forradalom feltételei.

Míg az 1821-es felkelést elsősorban társadalmi-politikai jellegűnek tartja, addig Pătrășcanu koncepciója szerint 1848-ra a nemzeti törekvések is beértek. Ellentétben azokkal, akik szerint a román fejedelemségekben 1848 mindössze a párizsi forradalom utánzása volt, azt a belső fejlődés, a belső ellentmondások következményének tekinti. Szembenáll azoknak a véleményével is, akik szerint az egyszerűen bojári felkelés volt. Kiemeli a bukaresti kereskedőréteg, kisbojárok szerepét a munténiai felkelésben, akik 1840-től szoros kapcsolatot tartottak fenn a parasztsággal és a munkássággal. Súlyos mulasztásnak tartja azonban, hogy a forradalom kitörése után az ideiglenes kormányban a „rend hívei” szabotálták az átalakulás programjának végrehajtását, és a forradalom vezetői közötti különböző irányzatok és személyes ellentétek lehetetlenné tették, hogy a parasztság és a munkásság részéről kibontakozó osztályharc élére álljanak. „A román burzsoázia 1848-ban haladó volt, de nem forradalmi” vonja le a következtetést. Ennek a fiatal polgárságnak, erős akadályt jelentettek a régi rendszer meglevő gazdasági keretei, ahol a kereskedelmi és banktőke működni kívánt. Felszámolására irányuló kísérlet és a fejlődés iránya szerencsésen egybeesett 1848-ban. Bár a munkásmozgalom is bontogatni kezdte szárnyait — folytatja a szerző —, nem állhatott a forradalom élére, „mivel mint osztály még nem szerveződött meg”. Végsősorban ugyanazt mondja ki a fejedelemségek 1848-as eseményeivel kapcsolatban, mint korábban 1821-ről: ezek a forradalmak nem hoztak létre gyökeres változást a gazdasági-társadalmi szerkezetben.

Pătrășcanu román nemzetállam koncepciójának megjelenését és kibontakozását a burzsoázia megjelenésével hozza párhuzamba, tehát a XIX. század elejére, nagyjából 1821-re teszi. „A XIX. századig a román fejedelemségek egyikében sem élt az egyesítés gondolata.”¹¹ Sem Vasile Lupu, sem Mihai Viteazul (Vitéz Mihály) nem gondolt erre, csak a „későbbi hazafias frazeológia tette meg személyüket az egyesülés szimbolusává”. Erre bizonyították az is — jegyzi meg a szerző —, hogy Mihai Viteazul a román jobbágyok és a magyar földesurak közötti konfliktusban az utóbbiak mellé áll, s idézi C. C. Giurescut, aki az *Istoria Românilor*¹² c. munkájában leírja, hogy a havasalföldi fejedelem „az első gyulafehérvári diétán megerősítette a magyar nemességet ősi kiváltságaiban”. Erősen téved Iorga — folytatja tovább —, akinek a nemzeti egység megalaku-

¹⁰ Uo. 62.

¹¹ Uo. 218.

¹² C. Constantin Giurescu: *Istoria românilor*. București, 2. köt. 265.

lását illető koncepciója „az igazságtól és a valóságtól a legtávolabb áll”, amikor a fejedelemségek egyesítését a fanarióta uralkodók adminisztrációs és politikai egyesítési törekvéseinek, a moldvai és havasalföldi bojári családoknak, az orosz protektorátusnak, valamint Kogălniceanu és Alecsandri publikációs tevékenységének tulajdonítja. Pătrășcanu reálisan látja, hogy az egyesülést a román fejedelemségek belső fejlődése következményeinek lehet tekinteni, de nem mellőzhető el a külföldi nagyhatalmak szerepe sem. Amikor Pătrășcanu megvizsgálja a társadalom különböző rétegeinek viszonyát az egyesüléshez, kijelenti: a nagybirtokosok nagy része — különösen azok, akik az önálló nemzeti bank megalakulásától várták, hogy az eladósodott nagybirtok megszabaduljon terheitől — támogatta az egyesülést. A kereskedelmi és banktőke különösen érdekelt volt abban, hogy a két fejedelemség közötti határ, a különböző pénz stb. megszűnjék. A vámhatárok megszüntetése 1853-ban Milcovban az egyesülés politikai aktusát is megelőzte. A szerző osztja Xenopol nézetét, hogy az egyesülés körüli akciókban nagy számban résztvevő parasztság igazi problémája a földbirtokok felosztása, a feudális terhek megszüntetése volt. Az egyesülés után, amely megkönnyítette a gazdasági élet további fejlődését, és így a modern nomán állam kialakulását, első helyre került a parasztkérdés, amitől Románia további fejlődése függött.

1864-ben két politikai csoportosulás állt egymással szemben a politikai életben: a konzervatív párt, a „fehérek”, akik a nagybirtokosok közül kerültek ki, és a liberálisok, a „vörösök”, a volt negyvennyolcasok, a kisbirtokosokból, kereskedőkből, szabadfoglalkozásúakból, tőkésből álló burzsoázia. A konzervatívok és liberálisok között élénk politikai csatározások folytak, de ellentétük csak látszólagos volt. A liberálisok zászlóján a polgári követelések szerepeltek: törvény előtti egyenlőség, alkotmányosság, kiváltságok megszüntetése. Ezek azonban nem érintették a lényegét, a valóságos problémákat, amelyek között első helyen állt a parasztság helyzetének kérdése. Jellemző a volt negyvennyolcasok magatartására I. C. Brătianu parlamenti nyilatkozata, amelyben rosszállóan említi, hogy „a parasztság azt vette a fejébe, hogy minden rossz oka, amitől az ország szenved: a nagybirtok”. Mind a „fehérek”, mind a „vörösök” az agrárreformtól való félelemben az ellentéteket félretéve arra szövetkeztek, hogy szabotálják a földreformot. A szerző Cuza 1866. évi bukásának okait tárgyalva kifejti, hogy a parasztság érdekeit is szem előtt tartó kisbojári eredetű fejedelemmel szemben a koalícióba szövetkezett két pártnak nem a jobbágyfelszabadítás állt az érdekében, hanem „a kizsákmányolás új formáinak a megtalálása”. Mindennek az az oka, adja meg a választ a régi negyvennyolcasok magatartására is, hogy a román burzsoázia *nem ipari eredetű* volt, amelynek érdekében állt volna a feudális viszonyok teljes felszámolása. „Az új burzsoázia képviselőinek társadalmi eredete 1848 után nem volt más, mint Tudor Vladimirescu idejében: kisbojárok, kereskedők... a kereskedelmi és uzoratóke képviselői. Hogyha nálunk a burzsoázia ipari eredetű lett volna, s ilyen minőségében a termelés szervezője, akkor a konfliktus az új burzsoázia és a nagybirtokosok között mélyebb és valóságosabb lett volna. Az előbbieknél elsődleges gazdasági érdeke lett volna a paraszti munkaerő felszabadítása és egy belső piac létrehozása. Megütköztek volna azzal a hátrahúzó erővel, ami megkötötte a parasztság munkaerőjét, a feudális és jobbágyi maradványok fennmaradását az országban.”¹³

Ezzel magyarázható az, hogy az 1864-es agrárreform nemhogy nem oldotta meg a parasztkérdést, de hamarosan kezdetét veszi a helyi parasztlázadások sorozata, amely az 1907-es országos parasztfelkelésbe torkollott. S bár Románia 1914-ig óriási fejlődésen ment át, „valóságos aranykort ért el”, a kizsákmányolás fokozódott, és a hatalmon levő kormány kíméletlenül fellépett az osztályharc legkisebb megnyilvánulási formájával szemben. A kereskedelmi tőke s az első ipari üzemekből származó tőke 1886 után megkezdte a nagyüzemek alapítását. Ebben természetesen résztvettek a külföldi tőkés érdekeltségek is. A kapitalizmus térhódítása nem maradt hatástalan a mezőgazdasági életben; de a feudális maradványok olyan speciális helyzetet teremtettek, hogy ennek örökségét sokáig — a mai napig, jegyzi meg a szerző — hurcolja magával az ország. Az átmeneti korszak kísérő jelensége — ti. a kapitalizmus általános meghonosodását 1886-tól számítva

¹³ Un Veac de frământări sociale... 270.

Pătrășcanu — a parasztfelkelések sorozata, amit már korábban is, 1805—1831 között az ún. jobbság időszakában is megfigyelhetünk.

A parasztságnak nem volt határozott politikai programja: egyetlen akaratban egyesült csupán, helyzetének jobbrafordulását a nagybirtok megsemmisítésétől várta. Az 1907. évi felkelés leverését követően hozott néhány kisebb reform mindenekelőtt azt volt hivatott biztosítani, hogy a nagybirtok megmaradjon, és elejét vegyék az újabb parasztfelkeléseknek. Az 1907-es felkelés leverésében azonban nemcsak a liberális kormányt terheli a felelősség, hanem a szociáldemokrata párt vezetőségét is, személy szerint Rakovszkit, — írja Pătrășcanu —, „aki kijelentette, hogy a mi feladatunk az, hogy megfigyeljük az eseményeket”, ahelyett, hogy „a proletariátust a felkelésben való részvételre szólították volna fel”.¹⁴

A román burzsoáziával, — amely 1848-tól fokozatosan elveszíti haladó vonásait — *Három diktatúra* alatt című monográfiájában találkozunk újból, amely a világháború utáni Románia gazdasági-társadalmi helyzetének, politikai csoportosulásainak, a hazai fasizmus társadalmi bázisának és sajátosságainak alapos vizsgálata. A királyi diktatúrához vezető okokat Pătrășcanu elsősorban gazdasági jellegűeknek tartja. 1932-ig a politikai irányítást is kézben tartó liberális burzsoázia érdekeinek megfelelően a gazdasági életben — elsősorban a feldolgozóiparban — a banktőke vitte az irányító szerepet. Jó néhány új, nagyipari üzem megszabadulva a liberális banktőkétől — jellege is azt kívánta —, más finanszírozó után nézett, s talált rá az állam, a Nemzeti Bank és a külföldi tőke személyében. Ez az átlálás nemcsak a termelés mennyiségét, hanem egész szerkezetét megváltoztatta. A nehéziparban finanszírozóként és fő megrendelőként is az állam jelentkezett, s hogy milyen hatalmas összegeket áldozott, azt Pătrășcanu a következő adattal illusztrálja: a Malaxa-művek az államtól kapott egyik nagy megrendelés teljesítése során 910%-os haszonra tett szert.

Az új iparágak képviselőinek, akik a politikai hatalmat is meg akarták szerezni a régi liberális burzsoázia által képviselt rendszer, amely az alkotmányossággal és parlamentarizmussal a politikai és gazdasági életben bizonyos egyensúly fenntartására törekedett, már nem volt elégséges. Helyette egy totális államban látták biztosítva totális uralmukat. Ebben hű támogatóra letek a politikai élet színpadáról jórészt már letűnt nagybirtokos osztályban.

Az utolsó liberális kormány gazdaságpolitikája — végső soron kiszolgálója volt a monopolkapitalistáknak —, antidemokratikus intézkedései, s az, hogy büntetlenül hagyta a szélsőjobboldali mozgalmak akcióit, elégedetlenséget váltott ki az egész társadalomban. Ennek lett az az eredménye, hogy az 1937-es választásokon — a román politikai élet fordulópontjának tartja ezt Pătrășcanu — nem kapta meg a kormányzáshoz szükséges szavazatok 40%-át. A jobbra csúszó Nemzeti Parasztpárt a választások előtt egyezséget kötött a Vasgárdával, amely így az ország harmadik pártja lett. A Nemzeti Parasztpárt, amelyre pedig hosszabb időn át számított a baloldal mint lehetséges szövetségesre, maga is elárulta a polgári demokráciát. Pătrășcanu már *Az egy évszázad társadalmi megmozdulásai* c. könyvében előrevetíti a jövőt: a munkásosztály fejezi majd be a polgári demokratikus forradalmat, és ebben a munkájában rámutat arra, hogy a kommunista párt, amelyet 1924-ben törvényen kívül helyeztek, már 1935-től konkrét lépéseket tett az antisziszta erők egyesítésére, s ebben ellenállásra talált még a Szociáldemokrata Párt egyes vezetői részéről is.

Pătrășcanu a délkelet-európai országok sajátosságának tartja, hogy a fasiszták hatalomra jutását megelőzte a királyi diktatúra. Belpolitikai okait a következőkben látja: a kapitalista rendszer fejletlenségében, a mezőgazdasági népesség nagy számában (78—88%), a városi kispolgári elemek deklaszálódásában s végül: ezeknek az országoknak jelentős számú nemzeti kisebbségük volt. Külpolitikai oka: a romániai vezető körök a Vasgárdát a hitleristák ügynökeinek tartották, és ekkor még nem akarták magukat elkötelezni Németország mellett.

¹⁴ Uo. 323.

Pătrășcanu könyvéből kitűnik, hogy az egyik legnagyobb monopoltőkés maga a király volt; a diktatúra pedig rögtön hozzákezdett a beruházások növeléséhez, új iparágak létesítéséhez. Bár intézkedéseket hozott a vasgárdisták visszaszorítására, olyan gazdasági egyezményt kötött Németországgal, amely előnyös helyzetet biztosított a hitleristák számára az ország kincseinek kiaknázásában. A királyi diktatúra egyensúlyteremtő kísérlete eleve kudarcra volt ítélve. 1940 szeptemberében újabb fordulattal a hatalom az Antonescu-féle nemzeti-legionárius kormány kezébe került. II. Károly bukását közvetlenül a második bécsi döntés váltotta ki.

Antonescu rég kapcsolatban állt a hadsereggel és a vasgárdával, s a német politikai körök rokonszenvét is élvezte. Antonescu diktatúrájának kezdetén a szélsőjobboldal leleplezte magát, kiderült „egyetlen célja van csak: a rablás”. Pătrășcanu elítélte mind az ország legreakciósabb vezetőit, mind a liberális burzsoázia egészét, mert vagy támogatták, vagy nem léptek fel a fasismus ellen. A szerző ismerteti a hasonló külföldi mozgalmak hatását a romániai szélsőjobboldali irányzatok kialakulására (ezektől vették át az antiszemitizmust, az „ösztönök diktálta cselekvés” elvét Hans Johstól, az „ember és föld” demagóg jelszavát Darrétól). Pătrășcanu különbséget tesz nemcsak aközött, hogy kik támogatták, kinek a szolgálatában álltak a Vasgárda képviselői, hanem aközött is, hogy kikből állott maga a gárda, s kik csatlakoztak a mozgalomhoz. 1940-es adatok alapján: kispolgári elemek 56,3%, szakmunkások, lumpenproletárok 14%, ezen kívül altisztek, diákok, háztartásbeliek stb.

A Vasgárda és Antonescu közös diktatúrája rövid ideig tartott (1940 szept. — 1941 jan.). Ezt a szerző azzal magyarázza, hogy a román burzsoázia érdekeivel erősen ellenkezett, hogy az ország természeti kincseit teljesen a németek használják ki, ellenőrzésük alá vonják a bankokat, s végleg kikapcsolják a vele meglehetősen összenőtt zsidó tőkét. A szélsőjobboldal már nem az ő esz-köze volt, hanem erősen a fejére nőtt, s ráadásul a beígért jövő, amikor Románia aktív tényezőként lép majd be az európai politikai élet színpadára, egyre távolabbnak tűnt. Ezért a burzsoázia, amelyik még a hadsereg felett biztonsággal rendelkezett, kitétte a légionáriusokat a hatalomból.

Az Antonescu-féle katonai-fasiszta diktatúra, Marxtól vett idézettel: „nem a fegyver diktatúrája volt a burzsoá társadalom felett, hanem a burzsoázia diktatúrája a fegyver által”¹⁵ mégpedig azoknak a legreakciósabb elemeknek a diktatúrája, amelyek nemcsak a munkásságot és parasztságot, hanem a kispolgárokat is ki akarták zárni a politikai hatalomból. Népellenes politikájuk legpregnansabb bizonyítékának tartja Pătrășcanu, hogy az országot belevitték a szovjet-ellenes háborúba.

Pătrășcanu az itt vázlatosan bemutatott két könyvében egy egész sor aktuális, ma sem lezárt történeti kérdésben nyilvánította ki véleményét, éppen ezért a mai román történetírás is sokat meríthet és merít felfogásából.¹⁶ Írásai közül — publicisztikája is megérdemelne egy válogatást — példának okáért érdemes megemlíteni egyik, 1947-ben írt cikkét, amely az egyetemes és nemzeti történelem összefüggésére utal: „vita lesz azokról a szakaszokról, amelyekben az emberiségnek haladnia kell az orosz forradalom nyitotta úton, az ütemről, amelyek szerint a változások egyik-másik országban lezajlanak, s a változások meghatározta konkrét tartalmakról. Lehetséges, hogy a változások közül egyesek nem következnek be azonnal, s egyik-másik ország még hosszú ideig átmeneti formát él meg. De az eddigi történelmi fejlődés tárgyilagos és meg nem hamisított tanulmányozása alapján bizonyosnak tetszik, hogy az emberiség a világ eme új megszervezése felé halad.”¹⁷

¹⁵ Sub trei dictaturi 249.

¹⁶ Ld. a Pătrășcanuról írt cikkeket és tanulmányokat: *România Literară*, 1970. II. 20. p., *Cronica*, 1970. Okt. 31. 10. p., 1971. febr. 13. 10. p.; *A hét*, 1971. ápr. 16. 16. p.; *Contemporanul*, 1971. jan. 1. 9. p.; *Familia*, 1971. ápr. 4. 2. p.; *Korunk*, 1970. 12. sz. 1908. p.; *Astra*, 1970. nov. 11. 2. p.; *Gh. I. Ionița: Demasearce fascismului în scierile social-politice ale lui L. Pătrășcanu. Anale de istorie*, 1970. 6. sz.

¹⁷ *Revista Fundațiilor*, 1947. október—november.